

LA RELACIÓ DELS MAS I VEDRUNA AMB LA FUNDACIÓ DEL MANICOMI DE LA NOVA BETLEM

Josep Lluís AUSÍN HERVELLA

El manicomí de la Nova Betlem, fundat al 1857, ha estat considerat durant el segle XIX com l'establiment català de tractament de les malalties mentals més rellevant des del punt de vista tècnic i científic. La Nova Betlem fou la seu de l'única escola frenopatològica catalana del moment, que fundà i liderà Joan Giné i Partagàs, on desenvolupa la primera càtedra lliure de psiquiatria, on organitza el primer congrés espanyol, la primera revista, el primer tractat de l'especialitat... Cap altra institució psiquiàtrica nostra ha tingut la influència científica i d'escola a les darreres dècades del segle XIX, inicialment per l'acció de Giné i després pels seus principals deixebles, Artur Galceran, Rodríguez Morini...

Fem ara referència a la fundació d'aquest establiment per la família Mas i Vedruna, molt relacionada amb Vic¹.

L'ASSISTÈNCIA PSIQUIÀTRICA BARCELONINA ABANS DEL 1857:

Els centres hospitalaris que atenien malalts psiquiàtrics a Catalunya eren:

-Departament de dementes de l'Hospital de Santa Creu, molt criticat per les pèssimes condicions. Ja havien decidit al 1835 fer-ne un de nou, però encara no n'havia arribat l'hora.

-Torre Llunàtica, de Lloret, fundada al 1844 per Campderà, amb 10 llits, dedicats totalment a malalts privats.

-Betlem, a Collserola (no confondre amb la Nova Betlem), on s'atenien dementes crònics i tranquils procedents de l'Hospital de Santa Creu.

-Establiment d'Antoni Pujadas i Mayans, ja a Sant Boi: Funcionant des de 1853. En aquesta època tots els malalts eren privats.

-Amb tota seguretat també hi havia malalts mentals als diferents asils i hospitals. Com que el tractament era simplement reclusiu, no es necessitaven especials condicions.

L'hospitalització psiquiàtrica privada neix a Catalunya i Espanya per la influència i a imitació dels establiments estrangers, de França i Anglaterra, on estaven molt arrelats des de feia segles. El primer que obre a casa nostra és el de Francesc Campderà, que havia estudiat a Montpeller i practicat la frenopatologia amb Rech a una casa de dementos privada, i que després obrí un petit manicomi a Lloret. Cap el 1851 es fundà per Antoni Pujadas un establiment molt més gran, primer a Barcelona i després a Sant Boi. Pujadas havia conegut el sistema a França i especialment a Anglaterra. Campderà i Pujadas, són metges-empresaris, més ocupats de la gestió que dels malalts. Al 1857, hi apareix a Barcelona la Nova Betlem de la mà de Josep Joaquim de Mas i de Vedruna, qui havia romàs molts anys exiliat al sud de França.

L'experiència de l'hospitalització psiquiàtrica és l'única privada que s'havia consolidat a Barcelona, ja que l'assistència tant dels malalts mèdics com dels quirúrgics es feia al propi domicili, i l'hospital només era un establiment d'acollida als pobres. Encara la cirurgia no havia desenvolupat els mètodes listerians i per tant era efectuada en condicions pràcticament heroiques. L'intent d'Antoni Pujadas d'introduir l'hospitalització privada a Barcelona, al carrer Canuda 31, seguint el model habitual a Gran Bretanya, fracassà perquè no hi havia prous malalts disposats a ser atesos fora de casa, i els forasters ho eren a les fondes. Només els malalts mentals es queden a la casa de salut de Pujadas, perquè en moltes ocasions les famílies benestants troben en els establiments privats una manera de resoldre el seu problema. Les tarifes són molt altes i reben malalts de tot arreu, per tant durant molts anys són un bon negoci.

PRIMERS PASSOS DE LA NOVA BETLEM:

Inicialment la Nova Betlem fou establerta a la Vila de Gràcia, on actua durant disset anys, des de 1857 fins al 1873, passant després a Sant Gervasi fins al 1942. La societat fundadora del manicomi es constitueix formalment el dotze de maig de 1857 per reunió a Barcelona de tres promotors, a l'objecte d'establir una casa de curació de dementos: Josep Joaquim de Mas i de Vedruna, Joan

Alsinet i Sauret i Francesc Xavier Cots i Pensi². La societat pren el nom de *Mas y Compañia*, denominació que havien d'utilitzar en tots els documents relacionats amb llur activitat. El nom de la societat demostra qui dels tres socis té la posició dominant. La família Mas està en la fundació, amb Josep Joaquim de Mas i de Vedruna com el principal impulsor, en ser el soci capitalista, que avança les quantitats necessàries per totes les despeses inicials. Trobem que en tots els documents quan es relacionen els socis, encapçala sempre la llista, seguit per Alsinet, encara que la propietat nominal es reparteix a parts iguals. Les funcions ordinàries de la direcció de l'establiment es repartien, de tal forma que Mas exercia les funcions de tesorero, Alsinet la d'administrador, i Cots la d'inspector (sic).

El nom del manicomi que tindrà al llarg de la seva història, Nova Betlem, ja apareix en aquest moment. No hem trobat enlloc, per boca dels socis, la raó que han tingut per triar aquest nom. Pi i Molist uns anys després afirma que fou per la relació de superació amb la imatge del *Bethlem Royal Hospital*, de Londres³. Al fulletó de publicitat de 1862, amb el reglament del manicomi, els socis afirmen que s'han inspirat en els centres anglesos, i és sabut que en aquest idioma el manicomi té el nom de *bedlam*, precisament com extensió genèrica del que portava aquest nom.

L'abril anterior els socis ja havien llogat per dos anys la torre *Sarjalet* també anomenada d'*Andarió*, que utilitzaran com a primer estatge del manicomi⁴. Es trobava a la vora de l'actual plaça Lesseps, a la cantonada entre la Travessera de Dalt i el Torrent de l'Olla. La casa era gran i estava envoltada d'un terreny de quatre mullades, amb aigua, arbres i jardins, amb entrada per la Travessera. A l'abril de 1857 l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona havia emès el corresponent informe, relativament favorable⁵; després, el governador civil obté dictamen de la Junta Provincial de Beneficència, del 13 d'agost de 1857, que en resum s'adhereix a l'opinió d'aqueixa corporació⁶.

ELS SOCIS FUNDADORS:

Josep Joaquim de Mas i de Vedruna, el capitalista, dóna nom a la societat, i ocupa a l'inici una posició dominant. J. Nonell⁷ i J.J. Piquer⁸ ens donen pordes de la seva biografia. Fill d'una família benestant, havia nascut a Barcelona, al 14 de novembre de 1801. El pare procedia de Vic, d'una nissaga ennoblida al 1685, s'havia distingit durant la Guerra del Francès, i sempre havia estat d'idees absolutistes. La mare, de família barcelonina, serà la futura

Santa Joaquina de Vedruna. El matrimoni té set fills, i Josep Joaquim és el segon i el més gran dels homes.

El 1821 ingressa a l'Abadia de la Trapa de Grenoble, rep els primers hàbits, però en surt aviat. Al setembre de 1822 actua al costat del realista Benet de Plandolit, i poc després s'ha de exiliar a França. En represàlia, els constitucionalistes s'apoderen del patrimoni familiar, i la família s'exilia a Prada. Però a l'abril de 1823, Josep Joaquim torna a Vic amb el baró d'Eroles, en el grup que s'avançava als *Cent Mil Fills de Sant Lluís*. Aquest any es casa amb Rosa Poudevida i Samsó, també a Vic. Cinc fills del matrimoni arribaran a adults, i tots tindran alguna participació en el devenir del manicomí de la Nova Betlem: Lluís Joaquim, Josep Alexandre, Marià, Joaquim Carles i Dolors.

Inicialment Josep Joaquim aconsegueix dels seus amics polítics el càrrec d'interventor de rendes a Igualada, però els esdeveniments el porten a la presó d'Hostalric. Al maig de 1828 és alliberat, i s'estableix a Barcelona. Al 1835, durant la primera guerra carlina (1833-1840) és confinat a Vic, però fuig a la zona amiga amb la dona i quatre fills, sent nomenat administrador general dels béns dels revolucionaris segrestats al corregiment de Vic, el que resultava un càrrec molt odiat dels altres vigatans. Quan finalitza la guerra Josep Joaquim està deu anys exiliat a França, fins que l'any 1849 torna de Perpinyà. Recupera les propietats familiars, que havien tingut una minva important per un conflicte familiar amb els seus cosins, els Sauleda. Aquest béns estaven constituïts pel *Manso Escorial*, situat als afores de la ciutat, a la carretera de Folgueroles, amb terrenys i algunes construccions⁹.

Ja a Barcelona, el trobem inicialment com a procurador causídic i com a soci o impulsor d'empreses del més ampli espectre, ajudat pel seu fill gran Lluís: negocis d'adobs al 1851, explanació dels terrenys del ferrocarril Barcelona-Molins de Rei al 1853, canalització de l'Ebre al 1855, negocis miners al 1856, comerciant en grans al 1856, canalització d'aigües al 1866, etc. Demuestra una especial predisposició per a la gestió econòmica dels negocis, que ja havia estat aprofitada pels carlistes quan en algun període li havien encarregat la Hisenda al territori català. La societat entre el pare i els fills abasta tanta quantitat de negocis i de tanta importància, que obliga a preguntar-se d'on obtenen els cabals necessaris. Els Mas no eren rics, i les cartes de la mare, la futura santa, demostren l'estat esquitit de les finances de tota la família, agreujada per la seva vinculació al bàndol perdedor de les guerres dinàstiques. Sempre hem pensat que estava utilitzant diners dels carlistes, de tal manera que de *la causa* podia obtenir beneficis, influència social, afavoriments als seus correligionaris,

coneixements del terreny, etc. La família Mas es trobava en molt bona posició per tal d'encarregar-se d'obres i negocis a l'àmbit rural, tal com els propis dels ferrocarrils, mines i canalitzacions. Considerem que eren èpoques d'extraordinària inseguretat per l'actuació constant de *partides* carlines, quan no hi havia guerra total i declarada. Els Mas tenien bones relacions amb els insurgents, i per altra banda el govern legal necessitava que les obres avancessin. Per tant, els Mas podien actuar des de la posició del mig. Fins al 1862 no hem trobat registres notariais de préstecs pels seus negocis, precisament quan ja havia minvat l'impuls empresarial^{10,11}.

Al manicomi, a banda de soci capitalista, era el tresorer, funció que a la pràctica habitual delegava en una persona de confiança, Jaume Prats Rosec. I en ocasions de més compromís en algun dels seus fills, especialment Lluís o Josep Alexandre.

Quan el pare de Josep Joaquim mor al 1816, sorgeix amb relleu la seva mare, a qui per dret propi hem de dedicar unes ratlles, i que pot haver tingut alguna relació amb el fet de la fundació del manicomi, perquè a la família hi havia un malalt mental. La mare té el nom de Joaquina Vedruna de Mas, fou canonitzada per l'Església i avui és coneguda com Santa Joaquina Vedruna, fundadora d'una congregació religiosa important a Catalunya, dedicada a l'atenció sanitària i d'ensenyament, ara amb el nom de Germanes Carmelites de la Caritat, encara que n'ha tingut diferents al llarg de la història.

Durant l'època del manicomi, Josep Joaquim de Mas viu successivament a la rambla de Santa Mònica 6, Ample 11 i Gorch 3, quan és a Barcelona, o a la casa familiar de Vic, al Manso Escorial. Al final de llur vida es retira a Vic, encara que traspasa al carrer Gorch de Barcelona el 4 de novembre de 1873¹². Per tant no arriba a veure inaugurat el manicomi a Sant Gervasi, per escassos dies.

El fill gran, Lluís, dirigeix grans obres, negocis de litografia i en moltes ocasions el trobem com a propietari d'una acadèmia de preparació d'estudis de dibuix; al carrer de Santa Anna de Barcelona, on publica un llibre d'aquestes matèries¹³... De totes formes, serà conegut especialment per la seva participació molt activa en la tercera guerra carlina (1873-1875), en la qual actua com a enginyer militar.

Joan Alsinet i Sauret, el mossèn: Nascut al 1807 a Balaguer¹⁴, carmelita descalç, fou ordenat prevere a Vic al 1931. Alsinet s'havia relacionat amb Antoni

Pujadas, i durant els anys 1855 i 1856 ha estat capellà del manicomi de Sant Boi, del que surt per acusacions de tractes indecorosos amb dones, per la qual cosa li és obert un procediment al bisbat¹⁵.

Francesc Xavier Cots i Pensi, el metge: Nascut al 1819 a Solsona, al 1834 fou admès com a *familiar* pel bisbe Tejada. Precisament aquest bisbe havia tingut relacions amb Joaquina Vedruna quan gestionà que les monges fossin a l'Hospital de Solsona. A l'abril de 1837 rep els carlins amb tots els honors. Al 1838 mor el bisbe i Cots es trasllada a Barcelona, on cursa Medicina¹⁶. No li coneixem cap experiència frenopàtica prèvia.

Tots tres socis estaven units per la vinculació als carlins.

EL DEVENIR DEL MANICOMI DE LA NOVA BETLEM:

Encara que hi ha diferències entre els socis, aviat lloguen una nova torre a prop, ampliant el negoci del manicomi, que ja hem vist que des del punt de vista econòmic era bo. Hi havia una gran necessitat d'aquesta mena d'establiments, que donaven un bon tracte, aplicant el *new system* o *non restraint* propugnat per Conolly, com recullen al Reglament de 1862. Es tracta de la primera ocasió en la qual hem trobat a Catalunya l'adscripció a aquest sistema. Com en tots els bons negocis aviat hi apareix un imitador, ja que al 1863 Dolsa i Llorach funden l'Institut Frenopàtic, primer a Gràcia i després a les Corts, en una trajectòria en part paral·lela a la de la Nova Betlem.

Al 1863, Mas i Alsinet contracten amb Paula Delpuig i Gelabert, Superiora General de l'Institut de les Germanes Terciàries del Carme, l'assistència del pavelló de dones¹⁷. Aquest acord no és rebut amb bons ulls per Cots i han de sotmetre aquesta qüestió i d'altres a àrbitres externs¹⁸, i després d'un dictamen de Carlos Siloniz i de diferents advocats, contracten Joan Giné i Partagàs al 1864 com a metge consultor¹⁹. Malgrat aquesta mediació els problemes entre els socis no s'arreglen i al 1865 el metge Cots ven la seva part al també metge Josep Antoni Massó i Llorens²⁰.

Al 1868, el funcionament del manicomi marxa bé, i les relacions entre els socis han millorat, de tal manera que pensen aprofundir la societat, amb la compra d'un terreny a Sant Gervasi i la construcció d'un nou edifici, amb un projecte que resulta clarament ambiciós²¹. Però els problemes tornen a aparèixer de nou de forma molt acusada durant la construcció del nou manicomi i al desembre de

1873 el metge Massó surt de l'empresa i ven la seva part a Joan Giné i Partagàs i a Francesc Miguel Gené, cadascú el 16.6% de la propietat. Massó trasllada a Giné, com a metge, el dret a ser director, cosa que ratifiquen els altres socis. No es presentaren problemes en aquest aspecte ja que Giné era conegut i apreciat.

La compra-venda coincideix amb l'inici imminent de les activitats a Sant Gervasi, el principi de la tercera guerra carlina, i quan acaba de morir Josep Joaquim de Mas, i deixa hereu universal al seu fill primogènit Lluís de Mas i Poudevida (1824-1895), llevat de la part legítima dels altres fills, segons el testament que havia fet el 8 de maig de 1862²². Per tant, Lluís és inicialment propietari del terç de la societat del manicomi. Les despeses ocasionades per la defunció i la successió de Josep Joaquim de Mas, i la cancel·lació de deutes previs, obliga a Lluís de Mas a la venda de la meitat de la seva part en la Nova Betlem i demanar un préstec amb garantia de l'altra meitat.

Alexandre de Mas, en nom del seu germà Lluís (que es troba implicat de forma molt destacada en la guerra carlina), reconeix alguns deutes i altres despeses derivades de la malaltia i l'enterrament del pare. Ven la meitat de la seva tercera part en el manicomi, per 30.000 pessetes, i la ven precisament a la pròpia societat²³. Josep Antoni Massó rep 6.571 ptes, que li devia Josep Joaquim de Mas²⁴, i a la mateixa data Giné fa un préstec als Mas²⁵.

Lluís de Mas no ha resolt tots els problemes de deutes, i ha de fer front a un altre préstec de 8.600 duros del notari Francesc de Just al seu pare al 1864, amb la hipoteca de la seva part en el manicomi²⁶. L'any 1878 Lluís de Mas encara no ha aconseguit cancel·lar els deutes derivats de l'herència i ven part de la propietat a Giné^{27,28}. Per un altre préstec de Salvador Bujom, ha de fer una nova hipoteca²⁹. Tot una mica complicat i enutjós de seguir, que demostra els esforços econòmics de la família Mas en aquests moments bèl·lics.

Al març de 1881, Lluís de Mas i Poudevida ven al seu germà Josep Alexandre la part que restava de la Nova Betlem, però havent-se de fer càrrec dels deutes anteriors³⁰, encara que cancel·la els que tenia amb Bujom³¹ i amb Just³². El 7 de desembre de 1898 morí Josep Alexandre de Mas i Poudevida a Vic. Com que era solter, deixa hereters als seus germans Joaquim i Dolors, i a la seva cunyada Elvira Nadal, vídua de l'esmentat germà Lluís, i al seu nebot Joaquim de Mas i González³³.

Els hereters de Josep Alexandre al 28 de juny de 1901 venen la seva part a Giné i al conjunt dels germans Moles Ormella³⁴. Aquí finalitza la participació de la

família de Mas en la propietat i gestió del manicomi de la Nova Betlem, que havien fundat al 1857, i que van perdrer, pels esdeveniments en contra de la tercera guerra carlista.

Poc després, al 1903 morirà Joan Giné, i a partir d'aquest moment comença el declivi del manicomi de la Nova Betlem, que tancarà al 1942.

* * *

ESQUEMA DE L'EVOLUCIÓ DE LA PROPIETAT DE LA NOVA BETLEM AMB PARTICIPACIÓ DE LA FAMILIA MAS

			J ALSINET	JJ DE MAS	FJ COTS	ALTRES
1	12-5-57	Constitució societat Mas i Cia	33%	33%	33%	
2	12-5-65	Cots ven a JA Massó			JA MASSÓ	
3	4-11873	Mor JJ de Mas i hereta Lluís de Mas		L de MAS		
4	18-11-73	Massó ven a Giné i Miguel	33%	33%	GINÉ: 16.6%	MIGUEL: 16.6%
5	14-2-74	L de Mas ven part a Alsinet, Giné i Miguel	40%	20%	20%	20%
6	19-3-78 17-3-81	L de Mas ven part a Giné	40%	13.3%	26.6%	20%
7	30-8-80	Mor F Miguel				Hereters MIGUEL
8	17-1-81	L Mas ven a JA Mas		Josep Alexandre de MAS: 13.3%		
9	18-3-84	Hereters d'F Miguel venen a Giné			Giné: 46.6 %	
10	31-3-86	Mor Alsinet. Hereten P Moles i M.Ormella: 20 i 20%				

11	31-3894	Mor M Ormella. Hereten fills				
12	25-1-98	Mor P Moles. Hereten els fills	Germans MOLES ORMELLA			
13	7-12-98	Mor JA de Mas		HERETERS DE JA MAS: Joaquim i Dolors Mas, i cunyada Elvira Nadal, vídua del germà Lluís, nebot Joaquim		
14	28-6-01	Els hereters de JA de Mas venen a Giné i als germans Moles Ormella	46.6%		53.3%	

NOTES:

¹ Gran part dels materials d'aquest treball han estat publicats a la revista Gimbernat: AUSIN HERVELLA, JL: Fundació i primera etapa de la Nova Betlem. Gimbernat XXVIII, 1997, 115-129.

AUSIN HERVELLA, JL: L'època de la direcció de Massó Llorens a la Nova Betlem de Gràcia. Gimbernat XXVIII, 1997, 131-141

² Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona (A.P.N.B.). Contracte del 12 de maig de 1857, davant el notari Francesc Just Vedruna, núm. 85, f 145.

³ Revista Frenopática Barcelonesa, núm. 1, gener 1881, p 32.

⁴ A.P.N.B. (Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona): Contracte del 27 d'abril de 1857, notari Francesc Just Vedruna, n76, f 134t.

⁵ Relación histórica de los trabajos en que se ocupó la Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona durante el año 1857. Barcelona. Impta Tomàs Gorch, p 71-73.

⁶ Arxiu Diputació Barcelona, Lligall 762, Exp 8.

⁷ NONELL, Jaume: Joaquina de Vedruna y de Mas. Manresa. Tip. San José, Tom I, 1905; Tom II, 1906.

⁸ PIQUER I JOVER, J.J.: Epistolari familiar de la santa Joaquina de Mas i de

Vedruna. Barcelona. Edit, Balmesiana, 1967.

⁹. A.P.N.B. Notari Antoni Graciós, el 7 de juliol de 1862, núm. 47, f 83.

¹⁰. A.P.N.B. Notari Graciós, al 7 de juliol de 1862, núm. 47, f 82.

¹¹. A.P.N.B. Notari Antoni Graciós, 5 d'agost de 1862, núm. 158, t 124.

¹². Arxiu Administratiu de Barcelona, Tom 620, f 96.

¹³ MAS, Luis de; CAÑADAS, F.: Curso completo de dibujo topográfico, o colección de modelos para uso de las escuelas especiales, civiles y militares. Barcelona. Impta de Pons, 1851. Hi ha successives edicions, al menys de 1857, 1871.

¹⁴. GABRIEL DE LA CRUZ O.C.D.: Carmelitas descalzos catalanes de 1835. Separata de la Revista El Monte Carmelo. Burgos, núm. 73, 1965, p 275; núm. 74, 1966, p 129.

¹⁵ AUSIN HERVELLA, JL: Antoni Pujadas, metge i polític del segle XIX. Barcelona. Seminari Pere Mata, 2000, p 107-109.

¹⁶. Arxiu d'expedients acadèmics de la Universitat de Barcelona.

¹⁷. A.P.N.B. Document del 26 de març de 1863, notari Antoni Pàquez de Taboada, núm. 35, f 73.

¹⁸. A.P.N.B. Document del 5 de maig de 1863, notari Antoni Pàquez de Taboada, núm. 58, f 125.

¹⁹. GINÉ I PARTAGÀS, J.: Tratado Teórico-Práctico de Freno-Patología. Madrid. Ed. Moya i Plaza, 1876, p 296.

²⁰. A.P.N.B. Document del 12 de maig de 1865 davant el notari Josep Gros, núm. 21.

²¹. Arxiu Municipal de Sarrià-Sant Gervasi: exp núm. 429.

²². A. P. N.B. Notari Antoni Graciós, 8 de maig de 1862; núm. 36, f 65.

²³. A. P. N.B. Notari Josep Sayrols i Monter, del 14 de febrer de 1874; núm. 82, f 225.

²⁴. A. P. N.B. Notari Josep Sayrols i Monter, del 14 de febrer de 1874; núm. 84, f 235.

²⁵. A. P. N.B. Notari Josep Sayrols i Monter, del 14 de febrer de 1874; núm. 85, f 237.

²⁶. A. P. N.B. Notari Josep Sayrols i Monter, del 20 de febrer de 1874; núm. 92, f 259.

²⁷. A. P. N.B. Notari José Lopez Menéndez, del 19 de març de 1878; núm. 88, f 289.

²⁸. A. P. N.B. Notari José Lopez Menéndez, del 17 de març de 1881; núm. 83, f 325.

²⁹. R. P. I. B. (Registre de la Propietat Immobiliària de Barcelona): Llibre 38 de Sant Gervasi, f 207, finca 738, anotació del 12 d'agost de 1879.

³⁰. A. P. N.B. Notari José Lopez Menéndez, del 17 de març de 1881; núm. 30, f 65.

³¹. A. P. N.B. Notari José Lopez Menéndez, del 17 de març de 1881; núm. 21, f 73.

³². A. P. N.B. Notari José Lopez Menéndez, del 17 de març de 1881; núm. 22, f 79.

³³. R. P. I. B. Llibre 159 de Sant Gervasi, tom 529, f 182, finca 738, anotació 31 del 10 d'octubre de 1900.

³⁴. R. P. I. B. Llibre 159 de Sant Gervasi, tom 529, f 184, finca 738, anotació 32 del 10 d'agost de 1901.